

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д.н. Боян Красимиров Манчев
Нов български университет

върху

научните трудове и академичните постижения на доц. д-р Дарин Войнов Тенев

за участие в конкурс за заемане на академичната длъжност „професор”
по професионално направление 2.1. Филология (Теория на литературата)

Доц. д-р Дарин Войнов Тенев е единственият кандидат, подал документи, отговарящи на изискванията на Закона за развитието на академичния състав в Република България, по конкурса за академична длъжност „професор“ по професионално направление 2.1. Филология (Теория на литературата), Софийски университет “Св. Климент Охридски”, обявен в ДВ, бр. 88 от 18.10.2024 г.

Доц. Дарин Тенев участва в конкурса за академична длъжност „професор“ с две монографии – “Лабиринтът на модалностите” (2024) и “Три лекции върху Хайдегер. Модалност и индексичност в “Битие и време” (2023), както и ред студии и статии – над 20 – на няколко езика. Представените материали свидетелстват, че научните трудове и академични постижения на доц. Дарин Тенев значително надхвърлят минималните национални изисквания по чл. 26 от Закона за развитието на академичния състав в Република България за заемане на длъжността „професор“ в професионално направление 2.1. „Филология“.

Познавам Дарин Тенев от близо тридесет години и следя отблизо неговото развитие като учен и автор. За тези тридесет години Дарин Тенев израства от един от най-блестящите студенти, които срещнах в първите години на преподавателската си дейност, до един от най-блестящите български изследователи, теоретици, интелектуалци, създател на оригинални теоретични трудове. Дарин Тенев работи в полето на литературната теория, литературната история, философията, социалната теория и културната теория. Дарин Тенев има енциклопедични познания и блестяща ерудиция, които той използва целенасочено, но ненаатрапчиво в своите разработки. Неговата значима научна, изследователска и преподавателска дейност се осъществява не само в Катедрата по теория на литературата към Факултета по славянски филологии на Софийския университет, но и в международна среда, като особено значима е връзката му с японската академична общност в полето на литературните изследвания и философията. Дарин Тенев пише на поне три езика, включително японски, и превежда от най-малко три езика – английски, френски, японски. Автор е на значим брой трудове и изследвания на няколко езика; изследователската и творческата му дейност са познати както в България, така и в Япония, а и в по-широк международен контекст, особено в средите на изследователите и продължителите на делото на Жак Дерида и деконструкцията. Дарин Тенев преподава като гост-преподавател в български и японски университети, в изследователски институти и програми; член е на редакционни колегии на значими периодични издания. Дарин Тенев е не само блестящ изследовател и автор, той е и обичан преподавател, който щедро работи със своите студенти, той е един от най-енергичните и съзидателни деятели на българската хуманитарна общност, който неизменно се включва в научни форуми или ги организира сам, с огромна енергия и блестящо артикулирани позиции. Така, Дарин Тенев е не само завършен изследовател и автор, но и значима фигура на интелектуалния и академичния живот, което допълнително подсилва неговата безспорна кандидатура.

Имал съм многобройни случаи да се изказвам за и да пиша върху работата и трудовете на Дарин Тенев. По тази причина в настоящата рецензия ще се съсредоточа на първо място върху задължителната за процедурата оценка на представените по

процедурата трудове, след което ще предложи кратък синтез на теоретичната работа на Дарин Тенев, представена в конкурса за длъжността професор, като акцентирам върху няколко нейни оригинални измерения. Някои от акцентите ще водят до формулиране на въпроси, въпреки че процедурата не предполага дискусия и отговори на въпроси; тяхна задача ще е по-скоро разкриването на залозите и по-нататъшните перспективи на значимия теоретичен труд на Тенев. Неминуемо те са и част от дългогодишен непресекващ обмен.

От близо двадесет години насам Дарин Тенев развива своя оригинална теоретична програма. Тази програма не е статична; тя се основава на непрекъснати търсения, нови опити, нови открития и преосмисляния, наложени от тези преосмисляния модификации, засягащи включително и фундаменталните ѝ основания. Представеният по процедурата корпус от текстове представя тази програма в цялостен и зрял вид. Ако в хабилитационния си труд „Отклонения. Опити върху Жак Дерида“ (2013) Дарин Тенев предлагаше еретичен прочит на философията на Жак Дерида през категорията за потенциалност, очертавайки контурите и полагайки основите на собствената си оригинална теоретична позиция, то тук въпросната категория функционира като отправна точка на цялостен теоретичен проект, който за краткост ще определям като *модална теория*. Разработената модална теория подема съвременни и класически модални теории (опитвайки се да съчетае “несъчетаемото” – модална логика с теорията на езиковата модалност), както и фундаментални теории на потенциалността от Аристотел, през Анри Бергсон и Гюстав Гийом до Жил Делёз, достигайки, чрез посредничеството на т. нар. идеогенетична теория на българските лингвисти Красимир Манчев и Христо Тодоров, до своя най-разгърнат вид.

Теорията на Дарин Тенев има както фундаментално теоретично и методологическо измерение, така и частни приложения: от една страна тя функционира като литературоведска теория, която продължава наследството на „Отклонения“, а от друга страна служи и за аналитична призма в полето на социалната теория. Нещо повече, модалната теория става и инструмент за оригинален “надреден”, но същевременно иманентен анализ на философски текстове. Така

модалната теория намира приложение в три основни полета – анализ и интерпретация на философски текстове, на литературни текстове и на социокултурни текстове. Тези три аспекта се основават на обща методология, нещо повече – те взаимно се обогатяват чрез концептуални интерференции, а често пъти се пресичат, предлагайки своеобразен синтез (както например в забележителния анализ на разказа “Печената тиква” на Елин Пелин, включен във втората част на “Лабиринтът на модалностите”).

Ще разгледам последователно тези три аспекта на модалната теория на Тенев, разделяйки съдържателната част на рецензията си на три основни части. На първо място ще предложа кратък обзор на модалната теория на Дарин Тенев и нейните залози. На второ място ще представя и анализирам накратко основните измерения на нейното приложение, фокусирайки се основно върху философските, лингвистичните и литературно-теоретичните ѝ залози.

1. Теоретичен проект на Дарин Тенев

А. Основания на модалната теория

Модалната теория е по същество семантична теория: тя е теория върху принципите на пораждање на значение или на смисъл. (Самите категории *смисъл* и *значение*, разбира се, трябва да бъдат обект на пространна дефиниция, чието място не е тук.) Модалната теория на пораждање на значение като семантична теория представлява неортодоксална теория на значението: тя работи не толкова чрез метаязикови оператори, колкото чрез оператори, иманентни на самия процес на смислопораждане. Те са своего рода сили или деятели, иманентни на езика, но които същевременно отправят към извънезикова реалност и са посредници с нея. Тези оператори или сили са модалните езикови категории.

Модалната теория е ключова за лингвистичната семантика, но и за всеки опит за семантична теория. Тя разкрива възможността да се говори за дълбинна семантика, която не е генеративна в смисъла на “матрична теория” в традицията на Чомски. Освен това, модалната теория предоставя изключително значима интерпретативна призма, предоставяща както интерпретативни инструменти на нивото на самия текст, иманентни на езиковата актуализация, така и средство за (мета)рефлексивно осмисляне на принципите на направата на текста или “системата”. Тези принципи разкриват не само иманентни семантични механизми, но и надскачат нивото на текста, описвайки междинно поле между текста (включително философския текст) и неговия “субект” – полето на деятелите или силите; това пространство, което, ще предположа, е пространството на творбата.

Именно в това поле се разгръща значима част от приносната изследователска работа на Дарин Тенев. Чрез разработените в това поле теоретични инструменти Тенев работи както върху “Битие и време” на Мартин Хайдегер, така и върху разказа “Печена тиква” на Елин Пелин, разкривайки модалните оператори, които са излъчени не само като авторова интенция или авторов заряд, или движеща сила, но и като иманентен оператор, иманентен деятел – иманентна енергия, която сплотява текста в квази-автономно концептуално единство, само по себе си – или точно поради това – изложено на множествени възможности за прочит.

Б. Модален прочит

Какви са залозите на модалния прочит – залози, които споделям с Дарин Тенев?

Модалният прочит разкрива не толкова някакъв скрит смисъл на текста, колкото механизмите, чрез които смисълът на текста *става* текст, тоест смислова “величина”, но и *деятел*. Модалният прочит чете на първо място самите условия на прочита – това крипто-трансцендентално измерение, преосмислено като иманентно изискване на прочита, отговаря на иманентистките принципи на модалната теория.

Тази операция е възможна именно защото идеогенетичната теория на модалностите представлява по същество дълбинна семантика: модалният прочит е прочит на семантичните условия. Тези условия обаче се изразяват чрез система от оператори, които стават условие на “собствения” ни, “вторичен” прочит. Така се извършва трансфер на иманентните условия на създаване на смисъл, които създават условията за прочит, към актуализирането на тези условия. Модалният прочит е едновременно своеобразна *прохерменевтика* и *метахерменевтика*.

В. Модална теория

За развитието на своята модална теория Дарин Тенев привлича съмишленици от различни пространства и времена. Неговите мащабни знания му позволяват да откроява, изявява и мобилизира мисловни традиции и понятийни траектории. Между ключовите за развитието на модалната теория на Тенев се открояват няколко изследователски перспективи, респективно епистемологични призми. Всъщност той до голяма степен синтезира въпросните перспективи, което е и един от най-оригиналните приноси на неговия комплексен подход към проблематиката на модалността. От гледна точка на формирането на позицията на Тенев методът на деконструкцията и вдъхновените от Жак Дерида епистемологични принципи, схванати и като принципи на прочита, несъмнено заема съществено място. Съществено, необходимо е да се отбележи, че методът на Тенев е преживял значима еволюция от времето на неговия хабилитационен труд, който също имах удоволствието да рецензирам – еволюция, която през посредничеството на понятието за потенциалност, отвежда го разглеждането на модалните категории, което очевидно е в основата на модалната теория на Тенев.

Между въпросните изследователски перспективи се откроява традицията на оперативното езикознание, и особено на неговата оригинална форма в творчеството на софийската гийомистка школа, създадена от Красимир Манчев и Христо Тодоров през 1960-те години. Следвайки постулатите на Гюстав Гийом, теорията на оперативното

езикознание мисли езика като процес, като, най-общо казано, динамична величина, която непрекъснато се (въз)произвежда. Става дума за динамичен модел на езика и реализацията му. Идеогенетичният модел в частност разработва визия върху разработването на основните глаголи в естествения език като “гръбнак” на актуализацията на езиковите форми и респективно значения. В този теоретичен модел именно модалните глаголи заемат средищно място – те са мислени като категории, които, без да са обособили позиции на субект и обект, изразяват форма на семантична насоченост, отнесена към самото съществуване чрез насочването на семантичната енергия на екзистенциалния глагол. Идеогенетичната теория предполага, че съществува имплицитен понятиен “вектор”, тоест че се върви от едни понятия към други, без това да предполага ригиден семантичен порядък (по-скоро означава многопластовост на ставането на семантичните структури), а напротив – едновременна възможност за динамика и порядък, тоест за развитие, а следователно и за значение. Тази основополагаща теза на идеогенетичната теория в оперативното езикознание заляга като обща нагласа в основата на развиваните от мен в по-ранни години наратологична теория и по-късно модална онтология, и представлява споделено основание с модалната теория на Тенев.

Дарин Тенев подема теорията на оперативното езикознание на Манчев и Тодоров в ред свои книги и студии, особено в текстовете, включени в първите две части на “Лабиринтът на модалностите” и в Предговора на “Три лекции върху Хайдегер”, като въпросната теория представлява от една страна обект на изследване, а от друга страна – възлов изследователски инструмент, който преживява допълнително развитие и приложение на първо място в литературоведската дейност на Тенев, а след това и в неговите философски анализи, чиято върхова изява до момента са “Трите лекции върху Хайдегер”. Оттам нататък Дарин Тенев, споделяйки основанията на модалната теория, развива своята оригинална теза върху функционирането на модалностите и тяхното действие като структуриращи елементи на литературоведския текст. Оттук нататък модалната семантична теория намира приложение на първо място като теория на пораждање на значението в литературния текст, но паралелно на тезите на структурната семантика на Красимир Манчев (и в имплицитно съгласие с

тях, доколкото Тенев ползва предимно ранните идеогенетични текстове на Манчев), семантичните принципи се оказват и структурообразуващи принципи. Тази нагласа на изследване е блестящо онагледена от анализа на разказа „Печена тиква“ на Елин Пелин – анализ, който неслучайно заема ключово място в “Лабиринтът на модалностите”: той “въплъщава” метода, показвайки, че не става дума за абстрактна конструкция, а напротив, за един евристичен метод на четене, който позволява разгръщането на своеобразна “алхимия на текста”.

На тази основа Дарин Тенев се свързва с и става един от активните дейатели на линията на динамичната онтология, разработвана от Димитър Вацов и автора на тези редове. И ако връзката със собствените ми философски предложения – проекта за модална онтология, но и за модален наратологически анализ, споделя общата предпоставка на идеогенетичната теория и по-общо на оперативното езикознание, то връзката с философската работа на Димитър Вацов, отвъд радикализацията на Аристотеловата традиция, споделяна от трима ни, отправя и към едно еретично измерение на философията на Вацов, през което Тенев изненадващо пренася евристичните си теоретични разработки и в необичайни за динамична онтология или модална теория области като аналитична философия и философия на езика – измерение, свързано с разработваната от Вацов и Тенев теория на индексичността (вж. По-специално “Контекст, модалност, индексичност” и “Модалната тайна на индексичността” в Първа част, “Контури” на “Лабиринтът на модерността”).

2. От теория на литературната потенциалност към модална теория на литературата

Втората част на “Лабиринтът на модалностите” разгръща модалната теория на Тенев в полето на литературата. Както отбелязах по-горе, студиите, включени във втората част на “Лабиринтът на модалностите” – “Модалност и литература”, развиват

теорията на литературната потенциалност в модална перспектива. Всъщност, първият обемен текст в тази част – “Потенциите на фигурата” – е посветен на литературната фигурология в модална перспектива. Следващите текстове от тази част развиват наратологична теория във връзка с теорията на Христо Тодоров и модалните постулати на идеогенетичната теория. Във връзка с този преход се поставя въпросът за отношението между модалност и фигура, както и по-общият въпрос: какво е отношението между метафорична потенциалност и модална потенциалност? Струва ми се, че това е една от областите, в които модалната теория все още има задачи за разрешаване и перспектива за значим напредък, отвъд опитите на школата на Гремас да разработи понятие за семантична изотопия, и във връзка с опитите за теория на виртуалната фигура у Делъоз и Радосвет Коларов.

Блестящият анализ на “Печена тиква” („Печена тиква“ на Елин Пелин. Модален прочит”) предоставя подстъп към отговора на този въпрос. Статичната генеративна схема на Гремас, динамизираща се чрез семантични релации, се преработва, през призмата на Манчев и Тодоров, като модална динамика. Този образцов модален анализ разкрива не просто модалния конфликт на общинския писар, но и нещо много повече – модалният рефлексивен потенциал на езика в литературата, а през него – и на отношенията, разкривани в / артикулирани от езика: “Разказът „Печена тиква“ може да се прочете като разказ за работата на езика. И грешките – метонимични, но и категориални, – които произтичат при прехвърлянето на конотациите на думите върху нещата, ще са отправната точка. Не бива да бързаме да взимаме тези грешки за присъщи единствено на Душко. Душко е архивар и писар, той пази архива на езика, на езиковите употреби. Неговият персонаж може лесно да се интерпретира като алегоричен, фигура на начина, по който браненето на езиковия архив е възможно единствено на цената на признанието, че нещата винаги вече са определяни от имената си и това свързва, но и разделя хората. „Печена тиква“ е разказ за работата на езика” (с. 310-311)

Модалността така се свързва с рефлексивността на самия език. Тя е не само инструмент за неговата актуализация, напор на актуализиращи сили, но и работа на езика върху самия език. В определен смисъл, обобщавайки прочита на “Печена

тиква”, можем да кажем, че литературата изявява именно тази модално-рефлексивна потенция на езика, тоест на производството на значения, преработвайки ги през друго рефлексивно равнище, това на фигуративната работа на езика. Както видяхме, темата за рефлексивната потенция на модалностите – тема, споделена, с автора на тези редове – е особено значима у Тенев (вж. третата част на “Лабиринтът на модалностите”, “Силата, която расте”, особено текста “Два сценария на рефлексивното желание”).

3. Теория на философската модалност

В “Три лекции върху Хайдегер. Модалност и индексичност в “Битие и време” Дарин Тенев предлага модален прочит на “Битие и време”. Но това е не само модален прочит, това е модална реконструкция, представляваща по същество метарефлексивна операция. Опитът на Дарин Тенев се свежда до това да разкрие самите принципи на действие на понятийните инструменти, чрез които е изградена и функционира мащабната философска “материя” на „Битие и време“. Тенев навлиза в семантичната дълбочина на Хайдегеровия опит, достигайки до изненадващия извод, че централните от тези понятия всъщност принадлежат на един и същи порядък, или на два порядъка – на порядъка на модалните категории и на порядъка на семантичните индекси, на режима на индексичността. Сама по себе си подобна теза е еретична; същевременно тя предлага повратно откритие, което позволява напълно нов прочит на една от фундаменталните книги на философията на миналия век.

Съществуват два мощни прочита на Хайдегер, близки на проекта на Дарин Тенев, въпреки че тръгват в различна посока. Единият прочит, назован от Тенев още в самото начало на книгата, е прочитът на Райнер Шурман. Другият прочит, появил се преди повече от двадесет години, принадлежи на френската философка Катрин Малабу, и е изложен в книгата ѝ *Le Change Heidegger. Du fantastique en philosophie* (Paris, Léo Scheer, « Non & non », 2004). Имам сериозни резерви към този прочит, при

все че той е вдъхновяващ с размаха на философската инвенция: Малабу извежда трансформативните принципи и понятия като доминиращи за мисълта на Хайдегер, така пренаписвайки „Битие и време“. Но прочитът на Малабу сякаш подменя Хайдегер, осъществявайки образцова свръхинтерпретация. Точно това не прави Дарин Тенев. Да, действително, той е близък до перспективата на Малабу. Но за разлика от нея той се опитва да аргументира прочита си на първо място разкривайки иманентните, но рефлектирани от Хайдегер, принципи на вътрешна валидност на *модалната конструкция*, както той я нарича на едно място, или на модалната *сплав* на „Битие и време“ (с. 204).

На няколко пъти, с реторически овладяна и несъмнено иронична снизходителност към собствения си проект, Тенев казва, че *рационализира* Хайдегер. Нека приемем съвсем сериозно термина на Хайдегер и добавим: Хайдегер има нужда от “рационализация” в смисъла на понятийна мобилизация, която би позволила превъзможването на самополагането на собствения му проект в рудиментите на едно по същество магическо мислене, или по-скоро на сакралния режим на конципиране, проявяващ се в мистичния, апофатичен регистър на Хайдегеровите понятийни инструменти. Осъществената от Тенев „рационализация“ показва, че това все пак са понятия, че това са философски понятия в действие – и той разкрива именно техния *modus operandi* (да чуем думата *modus*!).

Резултатът на модалния прочит на Дарин Тенев е едно ново “Битие и време” – а защо не и един нов Хайдегер? Този модално-индексичен Хайдегер е нещо напълно различно от познатия образ на философа. Валиден прочит ли е това? Да, защото той разкрива не толкова някакъв скрит смисъл на текста, колкото механизмите, по които смисълът на текста става текст. Модалният прочит чете условията на прочита. Да, разбира се, “новият” Хайдегер е до голяма степен Дарин Тенев; но това вече не е резултат на свръхинтерпретативен корсарски набег; това е резултат на иманентния модален прочит, изваждащ наяве немислените, но мислими основания на текста на “Битие и време”. Неслучайно, от тази гледна точка книгата очертава контурите на една нова, оригинална философска теза върху времето – теза, която надскача

зададеното от проекта на Хайдегер и схваща времето като това, което разкрива модалностите като индексични.

В заключение, направеният кратък обзор на представените по конкурса трудове, недвусмислено показва, че Дарин Тенев е автор с оригинална мисъл, разгръщащ автономна и приносна теория, намираща приложение в различни области на хуманитарното знание. Неговите изследвания са центростремителна сила в хуманитарното поле в България и допринасят за създаването на изследователска общност. Щедрите усилия на Тенев в това отношение са неизменно свидетелство за етическите основания на неговия проект и за високия практически императив (в Кантов смисъл), който го води. Ако лабиринтът на модалностите е обитаван от чудовище, то това е чудовището на безсмислието. Със своя скромен, но ежедневен героизъм Дарин Тенев преобразява ужаса на застрашаващото ни безсмислие в смисъл.

От казаното дотук става ясно, че Дарин Тенев надхвърля значително изискванията за заемането на научната длъжност „професор“. На тази основа с пълна убеденост препоръчвам на членовете на научното жури на доц. д-р Дарин Войнов Тенев да бъде присъдена академичната длъжност „професор“ в професионално направление 2.1. Филология.

17 март 2025 г.

проф. д.н. Боян Манчев